

THE FAMILY ENVIRONMENT AND UPBRINGING OF TODOR IKONOMOV- EDUCATOR OF THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL

Milena A. Georgieva

ABSTRACT: *Scientific development focuses on childhood, family environment and upbringing of young Todor Ikonov. Enjoy the pedagogue and educator in his memoirs gives vivid examples of formative function of the family, and emphasizes the important factors of education, marked and the core values of the Bulgarian society from the middle of the nineteenth century.*

KEY WORDS: *Todor Ikonov, family environment, upbringing, Bulgarian Revival*

За живота и обществено-политическата дейност на Тодор Икономов има достатъчно сведения, но тези, които касаят педагогическите му приноси, са твърде ограничени по своя обем. Една част от тях се съдържат в неговите автобиографични творби и в публицистиката му. Чрез тях, както пише неговият биограф проф. Тончо Жечев: „Т. Икономов влиза в националното демократично наследство като неделима част от миналото на народа ни, към което той мислено ще се връща по пътя, който му предстои занапред” [3].

Основен източник, който допълва тези сведения, са мемоарите на Тодор Икономов [4]; [5], следвани от спомените на негови близки и съвременници [1, кн. 8, с. 632–639 ; кн. 9, с. 703–708]; [2, с. с. 471–486]; [9], историци [10], публицисти [12], краеведи [11, с. 118–129].

Известният просветител, богослов и политически деец е съвсем малко познат като педагог. Неговото богато творчество обогатява и българската философско-социологическа мисъл [8].

„Родил съм се в Жеравна на 29 август 1838 година”. Така започва мемоарният разказ „Моята биография” на Тодор поп Петров Икономов [7, с. 500]. Поради вродената си скромност, самият той не дава подробности за своето родно селище и родословие.

Историкът Данаил Константинов пръв изследва потеклото на видния си съселанин и старателно привежда важни сведения [10, с. 169].

Тодор Икономов произхожда от прочутия Тодор-чорбаджиев род. Баща му, поп Петър Тодоров хаджи Вълчев, е най-големият син на Тодор чорбаджи [10, с. 169].

Майката на Тодор Икономов, Велика Катавелска, е също родом от Жеравна. Техният първороден син е кръстен на името на дядо си – прочутият жеравненски първенец Тодор чорбаджи. За рода по бащина линия се знае, че е „от болярско потекло”, от жеравненския край [3, с. 16] и родоначалници са известни първенци от общността на цариградските българи от XVIII век [3, с. 169; 10, с. 152].

Хаджи Вълчо Пенев–бащата на Тодор чорбаджи и пралядо на Тодор Икономов, идва „през чумавото” време от Цариград заедно с дъщеря си Тина и със снаха си Гена, но тъй като вече били заразени от страшната болест умират в Жеравна. Оцелява само Тодор, който макар и сирак успява да се издигне материално и става по-късно влиятелен жеравненски чорбаджия. Той има два брака, като от единия е Петър (бащата на Тодор Икономов), а от другия – синовете Димитър, Стефан и Перикли. Те стават по-късно известни тулчански търговци и също изиграват роля в отглеждането и възпитанието на младия Тодор Икономов. Но най-голяма заслуга за неговото оформяне като личност има дядото – Тодор чорбаджи [11, с. 118].

Семейният поминък по бащина линия на Т. Икономов е животновъдството. От сведенията на историка Данаил Константинов се знае, че „както Пенко кехая и син му хаджи Вълчо, така и внукът Тодор чорбаджи се занимавали с крупно скотовъдство на дребен и едър добитък. Големите си стада коне, крави и овце те държели в „долното поле” между Казъл-агач (Елхово), Ямбол, и на къшлата в село Лъчина, Ямболско, а лятно време ги

изкарвали по планината около Жеравна”. Според жеравненската скотовъдска традиция Тодор чорбаджи и неговите трима сина Димитър (известен и като Димитраки), Стефан (известен и като Стефанаки) и Перикли закупуват земи и в Добруджа. Там прехвърлят своя поминък. Заселват се в град Тулча, където населението е основно българско [10, с. 153].

Известно е, че членовете на този чорбаджишки род имат голямо влияние пред турската власт. Върх в това обществено положение достига Тодор чорбаджи. Той придобива и голяма известност сред населението в целия окръг и доверие пред турската власт. Затова е сред шестимата представители на християните в съставената Комисия на вилаетския съвет в Одрин, според изискванията на Хатишерифа от 1839 година. Думата на първенеца се тачи като закон и жеравненци възпяват негови дела. Това е засвидетелствано в образци на местния фолклор и върху епиграфски паметници, като надписа на прочутата чешма към църквата „Свети Никола” в Жеравна. Родовата памет и семейните традиции способстват за формирането на младия Тодор Икономов [10, с. 154].

Сведенията за ранното детство на Тодор Икономов не са изобилни. Една част от тях дава самият той в своите мемоари. В „Моята биография” разказва за някои факти и случки. В първа глава, озаглавена „Детинството ми”, авторът предлага сведения само за единия си родител: „Баща ми е бил поп и иконом. Той се е наричал поп Петър Иконом, от което аз и братята ми сме приели названието Икономов”.

Майката на Тодор Икономов – Велика Катавелска, произхожда от известно жеравненско семейство [11, с. 128].

Данаил Константинов издирва, че тя е от рода Катавелци. Според него етимологичният произход на това наименование е прякор, изведен от гръцката дума *καταβάλλω* – изгнанник – без постоянно местожителство. За родоначалник се помни Гани Катавелски, търговец, който е баща на Петър, Сава и Величка (Велика) – майката на Тодор Икономов [10, с. 413].

Семейство Икономови отначало е заможно, като е подпомагано от влиятелния първенец Тодор чорбаджи. Живее в собствена двукатна къща на живописния югозападен скат на възрожденската Жеравна. Широка калдъръмена улица води до високи и масивни порти. Дървени дувари закриват за външните минавачи красотата на просторния цветен двор. Тук, както и навсякъде в Жеравна, по елегантния „чардак” се разстила традиционната „асма”. Родната къща на Тодор Икономов се намира в Черковната махала на Жеравна. Тя представлява класическа възрожденска къща, тип „болярска” или още „кехайска”, с архитектура, характерна за местната строителна традиция. Външна стълба води до откритите два салона на първия и на втория етаж. Красиви автентични колони подчертават силуета на къщата и нейния забележителен къшк. Подобна къща е имал и чорбаджи Тодор, наследена от баща му хаджи Вълчо. Тя е една от най-личните в селището, намираща се недалеч от средишната църква „Свети Никола”. Трябва да се отбележи, че за построяването на този храм принос има и достолепният първенец Тодор чорбаджи. Неговото име е издълбано в олтара на жертвеника в храма. Той е сред ктиторите, дарили крупна сума за градежа, както е и дарител на църковна утвар. В обителта може да се види красивата и отлично запазена икона на свети Атанасий, дарена от „Теодор Вълкович”, както е изписано върху нея през 1835 година.

През 1846 г. бащата на Тодор Икономов – поп Петър е назначен за иконом и епитроп на Жеравна от Преславския митрополит Дионисий [10, с. 97].

Тъй като още през 1939 година домът на влиятелния чорбаджи Тодор изгаря при пожар, той отива да живее в дома на сина си Петър и взема донякъде участие в отглеждането и възпитанието на своите внуци – Тодор, Димитър, Васил, Гавраил, Рада, Дана (Юрдана) и Тодорка (Тоша). Какъв е бил животът на семейство Икономови и техните седем деца няма достатъчно сведения. Знае се единствено, че Васил и Гаврил стават по-късно студенти по медицина, Димитър е участник в легията на Георги Сава Раковски, а за момичетата не се знаят подробности за живота и потомството им [10, с. 186].

За живота в Жеравна и за семейните традиции самият мемоарист Икономов разказва пестеливо. Може би, защото неговата лична съдба, още от детските години, се изпълва с трудности и обрати. В спомените си той пише предимно за детските си усилни години, изпълнени с учение или чиракуване из различните български градове.

Учудващ е фактът, че никъде не споменава майка си, починала в една и съща година с неговия баща. „Това е интересен психологически детайл, който ни говори много за неговия характер, за стила на неговия живот. В най-крехката възраст Икономов се лишава от майчина ласка и бащина опора. В душевния му мир има нещо от сиротството...Очевидно, единственият близък човек на неговото детство и юношество остава дядото–Тодор чорбаджи, баща на баща му”, отбелязва биографът на възрожденеца Тончо Жечев [3, с. 16].

Няма сведения за ежедневието и детските игри на малкия Тодор с неговите братя, сестри и другари. В спомените си той никога не споменава случки за пакости, забавления или за волни детските занимания. Вероятно той също е играл характерните за Жеравна и обичани игри „с тояжки”, „на чилик”, „на домуз (свиня)”, „на харманче”, „на топ” и други [1, с. 348-349].

Не знаем и кои са били любимите му народни песни, предания или приказки.

В своята мемоарна работа – „Последна дума”, с характер на духовно завещание, Икономов започва ретроспективния преглед на живота си със спомени от настъпилите неволи от периода на своето юношество. Ето какво споделя той: ”Никоги в живота си не съм бил честит, никоги не съм посрещал у хората –роднини и не роднини какво годе съчувствие, каква годе помощ. Баща ми и майка ми умряха, когато аз бях още на 13 години, и бях даден в Тулча на чичеви да ме направят човек. Преди това аз бях до три години по чужбина, далеч от родители, учих са в Разград и Русчук и за любовта на родителите си не мога нищо да кажа. Едно само помня и съзнавам, че баща ми много искаше да ме изучи и не щадеше за това труд и иждивение. Инак с нежност не го запомних...Додето баща ми беше жив, до март 1852, положението ми при чичеви ми в Тулча не беше хубаво...” [7, с. 575].

Не след дълго младежът се връща в родната Жеравна и заживява със своя дядо Тодор чорбаджи. Разказът му за него е изпълнен с топлота и чувства на респект и уважение: ”Той се показва и по-умен, и по-человечен от чичевците ми. Прие ме добре и до две-три години аз проживях при него безгрижно. При всичките старания на чичевците ми да ме направят лош пред дядо ми дядо ме обикна, настани ме на малка търговия и не ме отделяше от себе си. В дядо си намерих и поддръжка, и утеха...При него аз възпридобих предишната си надежда за по-добър живот и духовната ми бодрост порасна. Моята веселост и приказливост бяха големи и едни от причините да ме обича дядо ми и да ми казва, че ме счита не за внук, а за син, бяха може би тия черти на моя характер” [7, с. 577].

Действително, поп Петър Икономов прави много за да образова добре първородния си син, виждайки у него добрите заложби и стремежа към наука.

Първият учител на Тодор Икономов е неговият баща. Ето какво споделя синът за него: „той четеше по славянски много свободно и по празниците сказваше от славянски на български разните сказания за деня, било из житията на светиите, било из евангелието. Той по-вразумително пишеше по славянски, нежели по български. Това казвам, че по славянски да чета аз съм захванал наизуст при баща си отрано” [7, с. 501].

Известно е, че в Жеравна има добро килийно училище. В него първоначално учи и Т. Икономов. За обучението си там той разказва: ”Рано ме дали и в училището, гдето пак по славянски, на киевски буквар учеше Мано Попов, не по-сведущ от баща ми” [7, с. 501].

Всъщност става дума за учителя Емануил поп Кръстев (1807-1847 г.), но популярен като „даскал Мано”. За него е известно, че учи в гръцките училища на Ватопедския манастир, а след това и на остров Андрос, накрая завършва образованието си във Висшата Атинска школа [10, с. 123].

Първият биограф на Икономов Тончо Жечев добавя: ”до шестгодишна възраст той очевидно не показвал никаква склонност към учението, след като скъсал седем буквара. От седмата си година като че ли се преродил и изведнъж показал необикновена памет и способност за бързо усвояване.

Баща му, заедно с други жеравненци, наема за няколко деца учител по гръцки. Заедно с още десетина момчета Т. Икономов посещава и частно училище „в един дюген” при учителя по гръцки език Хаджи Цончо, възпитаник на Райно Попович. [3, с. 21].

„На гръцки език поченах да се уча по една читанка, която се наричаше „Педагогия” и почеваше от азбукето и сричките до всичките мъдри изречения и до басните. Това отиде цяла година”- споделя още Т. Икономов [7, с. 502].

Но ученикът „усвоявал уроците толкова бързо, че поискали от учителя хаджи Цончо да му дава по два урока на ден” [3, с. 9].

За следващите си успехи в учението Т. Икономов споделя: ”Букваря изучих в два-три месеца и учителят ми даде в ръцете чървенослов Часослов с момчетата от по-горен чин. Но аз и Часослова в няколко месеца поченах да чета така свободно и ясно щото даскалът същата година ме тури в третъо такри и ми даде в ръцете Апостола. Апостола аз изучих пешком в два месеца и в края на годината аз свърших целия курс на даскал Манювото училище” [7, с. 501].

Заедно с учението, той приучава своя син на труд и занаят, както повелява българската възрожденска традиция. Още на 7 години го дава на майстор да шие. „Аз ших у двама майстори и занаята твърде малко научих: едно не ми беше присърце, друго, за у първия си майстор, който беше и клисар на църквата, ние имахме повече работа около църквата – да метем, да чистим, да правим фитили и воценици, – нежели да работим терзилька” – разказва в спомените си Икономов [7, с. 500].

Малко след това, Тодор постъпва в Разградското училище и след година се премества в Русчушкото при учителя Параскев Дамианов. Десетгодишният Тодор живее в дома на учителя си и е принуден да си плаща, като се грижи за неговия дом и помага на „госпожата Дамианова”. За нея той разказва с неприязън, че „често е ядосана” и се отнася грубо „с юмруци”. Товари го и с тежки задачи – „като например да и бавя малкото дете и да го нося насам нататък по цели 4-5 часа наред, и да нося с кофите на кобилищата вода чак от Дунав”. Или „Във всеки празник, когато съпругата на учителя ми отиваше на черкова или на визита, тя ми тургаше плачливото си дете на ръцете и аз трябваше да го нося, тинкам и преспивам ако можа, през целите часове на черковната служба, и на количеството на визитите, които госпожата обичаше доста много” [7, с. 504].

В 1850 година той отново се връща в родното селище. В продължение на две години момчето се занимава с абаджилък при майсторите, става „ревностен черковник и много благоверен”, като пее в храма и „псалтиката”. В дома си търпи строгостите на своя баща: „По-напред аз знаях, че баща ми бе строг и жестоко ме наказваше и за най-малките ми вини. Помня, че много пъти ме е бил до примирание за таквизи неща, които не са били моя вина, а на други момчета с които играехме” [7, с. 504].

С цел да стане „человек”, в 1851 г. поп Петър изпраща своя син при братята си търговци и първенци в Тулча, за да „учи търговия” и стане „белли-баш человек”. Както сам отбелязва в мемоарите си Т. Икономов „С това се свърши моето детинство и се почна възрът ми на момче с големи печали и нещастия”. Чичовците му го „турят в един от четиритях си дюгения с манифактура” и се отнасят с него като със слуга и „като свой завсегда раб”. Безмилостни и жестоки те го държат на студ, със скъсаните си единствени дрехи и за „всяка неугодност” го засипват с „люти мъмрения и чести плесници”. „Тежко ми беше положението особено и за това, че аз исках да се уча”, споделя той, както и това, че търпи всичко „из угода на баща си”. Единствената утеха на момчето е „прочитанието на французките романи, в гръцки преводи” [7, с. 504].

А от думите: „Животът в Жеравна начена да ми дотегва, но заради старините на дяда си всичко търпя”, разбираме и за още едно ценно качество в характера на младежа, формирано в семейната среда – уважението към възрастните и привързаността към близките [7, с. 576].

Действително трудният живот на юношата при жестоките му роднини, повлиява на неговата крехка душевност, но от друга страна калява характера. „За да заловя вече някакво положение и да стана полезен и за себе си и за малките си братя и сестри, дядо намисли и ме настани на работа. Той даде на един абаджийски търговец 5000 гр. от бащиното ми състояние и ме направи нещо като ортак”, споделя той, и дава сведения за първото си занятие, което започва от есента на 1855 г. До 1858 г. Икономов върти търговия с аби и шити дрехи във Варна [7, с. 513].

След смъртта на стария чорбаджия през 1858 г., 17-годишният Тодор Икономов се завръща в родното селище. Заедно с други млади жеравненци той се заема с уреждането на „ново общество”, което да работи за „улучшението не само на училището, но и на другите работи на общината”, но скоро се превръща, според самия Икономов, в „бунтовническо общество” [7, с. 514].

Но идването в родното място е най-вече заради ролята му на глава и закрилник на собственото си семейство. Ето какво разказва той за една семейна вечер – „вечерта срещу Коледа, 1856 г.“: „Мръкна се, прибрах се у дома и си прикадихме трапезата по стария обичай у нас. У нас тогаз нямаше ни майка, ни баща. Те умрели един подир други, преди да се завърна от осъмгодишното си отсъствие из бащиния дом. Сега аз, 17-годишен, най-стар брат от 7 деца сираци, прикадих трапезата и приготвих малките си братя и сестри, вече много уплашени от придираванията на заптиите” [7, с. 515].

От оскъдните сведения, за семейството на Тодор Икономов, може да се направи изводът, че за него то е особено важно.

В някои свои публицистични творби той изразява и свои възгледи за семейното възпитание, които се базират на осъзнатия личен опит. Той е уверен, че семейната среда е от съществено значение за развитието и оформянето на детето. От домашната атмосфера зависи дали децата ще се формират като полезни за себе си и народа хора, или ще станат безполезни мързеливци и прахосници. Икономов споделя в мемоарите си преживяванията от детските години в семейната среда, влиянието на деспотичните баща и чичовци, с осъзнатото чувство, че така детето губи от жизнеността си [13, с. 322].

Икономов от рано е приучен да носи отговорността си към семейството. Въпреки несправедливостта на съдбата и настъпилите промени в живота му, той питае чувства на уважение към своя баща и роднините, осъзнавайки желанието им да го изучат и „направят човек”. Това е признак за доброто възпитание, което получава – здрав морал, благодарност и нравствено отношение към ценностите и традициите във възрожденското семейство. А от ранна юношеска възраст поема на плещите си и отговорността сам да отглежда и възпитава осиротелите си братя и сестри.

При анализа на мемоарите на Т. Икономов и наличните сведения от негови съвременници, касаещи развитието му през детството и юношеството, се наблюдава процес на формиране на неговия характер. Той проявява положителни качества и емоционална интелигентност. Дава редица конкретни примери, от които съдим за неговата много добре развита способност за самообладание в трудни ситуации, за саморегулиране и контрол на емоциите. Обладва воля за умствено развитие, търпение, тактичност в общуването с другите. Още от ранна възраст проявява единство на интелект, чувства и воля. Налице са и първите проявления у него на нравствени качества и морално поведение.

References:

1. **Blaskov, I.** (1894): *Gorchivi vazpomnaniya za poslednite dni ot zhivota na Todor Ikonov* (Bitter memories of the last days of life of Todor Ikonov) // *Balgarska sbirka*, g.I, t. 8.
2. **Blaskov, I.** (1985): *Povestvovaniya za vazrozhdensko vreme: Izbrani tvorbi* (Narratives about Renaissance time: selected works)/ Pliya R. Blaskov; sastav., red. I bel. Ivan Radev; Predgovor Toncho Zhechev. Izdatelstvo na BZNS, Sofiya.
3. **Zhechev, T.** (1975): *Todor Ikonov. Ocherk iz istoriyata na balgarskata obshtestvena missal.* (Todor Ikonov. Essays on the history of the Bulgarian public thought) Izdatelstvo na Otechestveniya front, Sofiya.
4. **Ikonov, T.** (1896): *Memoari*, (Memoirs) // *Iskra*, g. IV, Shumen. № 1, 2, 3, 4-5, 6.
5. **Ikonov, T.** (1896): *Memoari*, (Memoirs) , t. IV, izdava Konstantin Ikonov, Shumen.
6. **Ikonov, T.** (1973): *Patni vpechatleniya.* (Travel impressions)Vazrozhdenski patepisi. Podbor i redaktsiya Sv. Gyurova, Biblioteka "Balgarska vazrozhdenska knizhnina", Izdatelstvo "Balgarski pisatel", Sofiya.
7. **Ikonov, T.** (1973): *Memoari.* (Memoirs). Podbor i redaktsiya Toncho Zhechev, Biblioteka Balgarski memoari", Izdatelstvo "Balgarski pisatel", Sofiya.
8. **Ikonov, T.** (1983): *Filosofski I sotsiologicheski sacheniya.* (Philosophical and sociological writings), Sastavitel Mihail Bachvarov, Izdatelstvo "Nauka I izkustvo", Sofiya.
9. **Karapetrov, P.** (1894): *Kratka istoriya na balgarskata cherkova.*(A short history of the Bulgarian Church), Sredec, Knigopechatnica "Prosveshtenie".
10. **Konstantinov, D.** (1948): *Zheravna v minaloto i do dneshno vreme. Istoriko-bitov pregled.*(Zheravna village in the past and up to the present time. Historical-bit review), Zheravna, Chitalishte "Edinstvo".

11. **Nyagulova, A.** (2007): *Rodovata pamet na Zheravna. Kraevedski bezhki.* (Memory of Zheravna. Public notes), Izdanie na chitalishte "Ēdinstvo"- Zheravna.
12. **Todorov, I.** (1921): *Todor Ikonov i deynosta mu v sluzhene na balgarskiya narod.* (Todor Ikonov and its activity in service to the Bulgarian people), Knigoizdatelstvo "Āl. Paskalev", Sofia.
13. **Chakarov, N. i kolektiv** (1975): *Istoriya na obrazovaniето i pedagogicheskata misal v Bulgariya.* (History of education and pedagogical thought in Bulgaria), t. I, Izdatelstvo "Narodna prosveta", Sofia.

Milena Georgieva
PhD student at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
e-mail: milenka4@abv.bg